
RANKO BUGARSKI

UVOD U ČITANJE VORFA

Ime Bendžamina Lija Vorfa, činovnika jedne firme za protivpožarno osiguranje, koji se u slobodnom vremenu strastveno bavio dešifrovanjem majanskih hijeroglifa a potom dubinskom analizom jezika i kultura severnoameričkih Indijanaca, da bi posmrtno stekao svet-sku slavu kao glavni savremeni zagovornik podsticajne ali i sporne hipoteze o jezičkoj relativnosti, nije sasvim nepoznato jugoslovenskoj čitalačkoj publici.¹⁾ To ime povremeno se pominje u lingvističkim i filozofskim raspravama na stranicama stručnih publikacija, kao i časopisa šire kulturne namene; međutim, kod nas ima malo tekstova posvećenih ovom čoveku i njegovim idejama.²⁾ Ova knjiga predstavlja pokušaj da se Vorfova misao, iskazana njegovim sopstvenim rečima, prvi put potpuno iznese pred našeg čitaoca.

¹⁾ Ovaj prilog Ranka Bugarskog o Vorfu biće objavljen kao predgovor u knjizi B. L. Vorfa *Jezik, misao i stvarnost* (BIGZ, u pripremi), odakle je preuzet i prvi deo Vorfovog rada „Odnos jezika prema uobičajenom mišljenju i ponašanju“.

²⁾ V. naročito R. Bugarski: *Jezik i lingvistika*, Nolit, Beograd 1972. (pogl. III — „Jezička relativnost“, i dalje na str. 129—132). Relevantnim aspektom ove knjige bavi se u svom prikazu S. Knjazeva-Adamović; v. *Radio Beograd, Treći program*, br. 16, 1973. Upor. i R. Bugarski: *Lingvistika o čoveku*, BIGZ, Beograd 1975. (pogl. IV — „Edvard Sapir — istraživač jezika i kulture“), kao i predgovor istog autora u knjizi E. Sapir: *Ogledi iz kulturne antropologije*, BIGZ, Beograd 1974. V. još S. Sindelić: „Sapir-Vorfova lingvističko relativistička hipoteza“, *Delo*, god. XIX, br. 8—9, 1973. (sa filozofskog stanovišta). Sažet prikaz v. u M. Ivić: *Pravci u lingvistici*, III izd., Ljubljana 1975. Najnoviji objavljen pregled istorijskog razvoja relativističkih shvatanja jezika daje sada M. Culjak: „Teorija jezičkog viđenja sveta“, *Suvremena lingvistika* br. 15—16, 1977; no čini se da je ovaj koristan i bibliografski bogat rad napisan znatno ranije, jer upute na literaturu prestaju sa godinom 1970, pa tako ne obuhvataju ni upravo navedene domaće priloge. — Vorfov ogled „Nauka i lingvistika“ ranije je objavljen u prevodu L. S. Radonjića (*Delo*, god. XIX, br. 3, 1973).

Prevedeni tekstovi koje donosi ovaj izbor zapravo mogu i bez posrednika da vode sadržajan dijalog sa diskurzivno raspoloženim čitaocem. Ukoliko bi ovaj pozeleo nešto šira obaveštenja o istorijskom i misaonom kontekstu u kome Vorfove originalne i kontraverzne ideje nalaze svoje mesto, kao i o kritičkom odzivu na koji su naišle i o uticaju koji su do danas imale, takva obaveštenja lako se mogu naći u domaćoj literaturi navedenoj u prethodnoj belešci. No kako bi i ova knjiga činila samostalnu celinu, ovde ćemo ipak ukratko izložiti suštinu Vorfovih pogleda i njegovog doprinosa naukama o čoveku, uz osnovne biobibliografske podatke i povremene upute za kritičko čitanje uz pomoć analogija sa čitaocu bližim jezičkim materijalom od onog kojim se pisac služi u svrhu ilustracije.

Izuzev na intelektualnom planu, gde je bio ispunjen raznim uzbudjenjima, Vorfov život protekao je dosta mirno i ugasio se relativno rano. Rođen 1897. godine na istočnoj obali SAD, u intelektualno i umetnički obdarenoj staroj američkoj porodici engleskog porekla, Bendžamin Li Vorf je najveći deo života proveo u Novoj Engleskoj, toj kolevci američke kulture. Talentovan i maštovit, ali nemirna duha i nedovoljno motivisan za akademsku karijeru, u školovanju nije mnogo postigao: sa zakašnjenjem, i sa prosečnim uspehom, završio je studij hemije na Masačusetskom institutu za tehnologiju. Ipak je tokom godina stekao široko obrazovanje, i to kako u egzaktnim tako i u društvenim naukama. Životni poziv u profesionalnom smislu više mu se nametnuo sticajem okolnosti no što ga je on sam svesno izabrao. Naime, ubrzo po diplomiranju dobio je posao u jednom osiguravajućem zavodu i tu se specijalizovao za sprečavanje požara; pošto se na tom poslu brzo istakao novim i dobro primljenim zamislima, a ambicijâ da traži drugo zaposlenje ionako nije imao, ostao je do kraja života službenik iste firme. Zapravo mu je odgovaralo što je po prirodi posla dosta putovao, naročito po egzotičnijim predelima Severne i Srednje Amerike, u kojima je mogao da provodi i povremena duža odsustva. Ova putovanja davala su maha nekim njegovim latentnim interesovanjima sasvim neprofesionalne — a za njegovo vreme i prilično neakademske — prirode, kojima će ostvariti svoju pravu unutrašnju vokaciju i po kojima će postepeno izlaziti na glas. Vorf se najpre živo interesovao za pitanja kosmologije, evolucije i biblijske semantike, potom za arheologiju Maja i

Acteka (posebno za tumačenje i rekonstrukciju njihovih sistema pisanja), i najzad za proučavanje i klasifikaciju indijanskih jezika severno od Meksika, pri čemu je naročitu pažnju posvetio jeziku plemena Hopi iz Arizone. Ova interesovanja, na prvi pogled veoma raznorodna, zapravo su bila povezana tananim nitima, i vremenom su se složila u svojevrsan mozaik na temu odnosa između jezika, kulture i mišljenja. No ovu svoju upečatljivu sliku, koja će kasnije dobiti zvučno i sugestivno ime hipoteze o jezičkoj relativnosti, sam Vorf nije stigao da doslika: izmučen bolešću, umro je jula 1941, u četrdeset petoj godini života, ostavljajući buduće komentatore svog nedovršenog dela pred brojnim zagonetkama.

Zahvaljujući izuzetnoj radnoj energiji, koja mu je omogućila da naporedo vodi dva odvojena života, Vorf je u svom slobodnom vremenu ipak uradio više nego mnogi koji su naučnom istraživanju posvetili celu karijeru. Može se čak reći da je postigao više no što je i sam slutio u trenutku rastanka sa životom. U tom času bio je već dovoljno izronio iz opskurnosti svog profesionalnog opredeljenja da postane ličnost nacionalnih razmera, čiji će odlazak da zabeleže ne samo stručni časopisi nego i *Njujork tajms*. On bi se sam verovatno začudio posmrtnom uticaju svojih ideja.

Iako je iz navedenih podataka jasno da Vorf u formalnom smislu nije bio ni lingvist ni antropolog, treba naglasiti da je on u ovim oblastima bio veoma daleko od potpunog amaterstva koje mu se ponekad pripisuje. Za lingvistiku se ozbiljnije zainteresovao tek kad se približio tridesetoj godini života, ali ju je tada prihvatio sa oduševljenjem. Brzo se upoznao sa dostignućima i metodologijom vodećih američkih lingvista toga doba, a povremeno se i kretao u njihovim krugovima, čitajući svoje radove na naučnim skupovima i objavljujući s vremena na vreme zapažene rasprave u uglednim časopisima. Jedne godine pred kraj života čak je po pozivu predavao antropologiju na univerzitetu Jel. Ovo Vorfovo zakasnelo i delimično uvođenje u akademske sfere u značajnoj je meri proisteklo iz njegovog susreta sa Edvardom Sapirom, najeminentnijim antropološkim lingvistom te epohe, susreta koji je doprineo konačnom usmerenju Vorfovih disparatnih interesovanja. Sa izuzetkom jednog odslušanog kursa iz indijanske lingvistike, Vorf formalno nije bio Sapirovo učenik, ali je ostao pod uticajem ovog čoveka sa kojim ga je od početka vezivala izrazita duhovna srodnost.

Ova dva imena najčešće se zajedno pominju u vezi sa već pomenutom hipotezom jezičke relativnosti, koja se u literaturi naziva još i Sapir-Vorfovom (ili samo Vorfovom) hipotezom. Najkraće rečeno, prema ovoj hipotezi — koja se ponekad, manje oprezno, naziva i teorijom — specifičnosti strukture pojedinih jezika imaju uticaja na pogled na svet ljudi koji njima govore i na njihovo ponašanje u odnosu prema stvarnosti koja ih okružuje. Po tome bi ljudi živeli u donekle različitim pojmovnim svetovima, a ove razlike — u sferi percepcije prostorno-vremenskih, uzročno-posledičnih i drugih odnosa — bile bi uslovljene posebnostima gramatičke strukture njihovih maternjih jezika, čije kategorije nameću osobene načine segmentovanja i klasifikovanja iskustvenog sveta.

Nije teško sagledati interdisciplinarnu relevantnost ovakve jedne zamašne naučne postavke, pa je otuda sasvim razumljivo interesovanje na koje ona već preko dve decenije nailazi u krugovima lingvista, antropologa, filozofa, socijalnih psihologa i drugih stručnjaka, i o kome ubedljivo svedoče, pored pojedinačnih rasprava, čitavi naučni skupovi posvećeni ovoj problematici.³⁾ Bilo je i pokušaja da se hipoteza empirijski dokaže ili opovrgne, ali su i oni u celini ostali predmet spora.⁴⁾ Posle svega što je na ovu temu autoritativno izrečeno, opšti zaključak bi glasio da se pomenuta hipoteza, koja je sporna već u pitanju same svoje temeljne formulacije, verovatno ne može ni dokazati ni opovrgnuti na neki realno izvodljiv i ubedljiv način. Pre svega, nju ni Sapir ni Vorf nisu sistematski formulisali. Prvi je ostavio pregršt inspirativnih odlomaka o toj opštoj temi, koji se po svom osnovnom misaonom toku zapravo nastavljaju na jednu tradiciju relativističkog mišljenja o jeziku i kulturi koja teče bar od nemačkog predromantizma, da bi izrazitije konture stekla već sa Humboltom. Drugi, pak, kome je ova tradicija ostala uglavnom nepoznata, na slične je pomisli došao vlastitim razmišljanjem i istraživanjem, ali takođe bez neophodne sistematizacije. Rezultat ovih okolnosti jeste činjenica da se ne može pouzdano znati koje bi moguće implikacije hipoteze prihvatio jedan ili drugi, a koje bi odbacio, i sa kakvom argumentacijom u oba slučaja. Ovako je ostalo na drugima da raspetljivaju zamršeno klupko ovih implika-

³⁾ Spisak važnijih pojedinačnih rasprava o Vorfu, kao i zbornika u celini ili delimično posvećenih njegovim idejama, dat je na kraju ovog predgovora.

⁴⁾ Upor. naročito radove pod br. 4, 5 i 12 u spisku literature. Kritički osvrti na takve pokušaje mogu se naći npr. u radovima pod br. 3, 7, 14 i 15.

cija, a tu se, s obzirom na veliku složenost same materije, nije ni mogla očekivati neka veća mera saglasnosti. Brojna tumačenja pokazala su da se ovde zapravo krije nekoliko hipoteza, koje ne moraju u svim slučajevima da proističu jedna iz druge. Da damo samo jedan primer: očigledno je i svima poznato (možda ipak najbolje prevodiocima!) da se jezici donekle razlikuju u načinu na koji „pokrivaju” pojedine delove ili vidove vanjezičke stvarnosti, ali je veliko pitanje da li se na osnovu ove empirijske činjenice mogu razložno postulirati neke ozbiljnije percepcijske ili kognitivne posledice za predstavnike različitih jezika. Iz ovog i niza drugih razloga pokrenuta pitanja ostaju otvorena. No Vorfova zasluga je neprolazna zato što ih je — makar i u obliku nedovršenog i nedovoljno čitljivog testamenta — zaveštao budućnosti; ova zasluga stoji bez obzira na konačno rešenje cele dileme, pa čak i na samu mogućnost takvog rešenja, koja je podložna ozbiljnoj sumnji.⁵⁾

Kao autor, Vorf očigledno nije bio okrenut prema večnosti. Za života nije objavio nijedno celovito delo, već samo niz rasprava, predavanja i prikaza rasutih po specijalističkim časopisima u nekoliko naučnih oblasti. Stoga nije nikakvo čudo što — iako je, kako smo videli, pred kraj života bio već kao ličnost izašao iz anonimnosti — njegov uticaj počinje da se šire oseća tek više godina posle njegove smrti, a naročito počev od godine 1956, kada je ugledala sveta knjiga njegovih izabranih radova. Ovog nesumnjivo složenog posla, koji će se u retrospekciji pokazati i veoma zahvalnim, prihvatio se američki psiholog i lingvist Džon Karol, koji je te godine, pod naslovom *Jezik, misao i stvarnost: odabrani radovi Bendžamina Lija Vorfa*, objavio knjigu koja je do danas ostala kao pravi i praktično jedini dostupni originalni izvor za proučavanje Vorfove misli.⁶⁾ Karolov izbor obuhvatio je osamnaest radova, od kojih su neki bili već ranije pojedinačno štampani, dok su drugi, većinom nedovršeni, uzeti iz piščeve obimne zaostavštine, pa ih je redaktor, uz pomoć drugih stručnih konsultanata, priredio za štampu. Knjiga sadrži i bibliografiju Vorfovih objavljenih radova, kao i delimičan spisak njegovih neobjavljenih tekstova i rasprava drugih autora u vezi sa Vorfovom tematikom. Karol je ovu publikaciju

⁵⁾ Detaljnije osvrte na ovaj krug pitanja sadrži domaća literatura navedena u belešci br. 1.

⁶⁾ Ovo standardno delo, više puta preštampano, označeno je kao izvornik u knjizi koju čitalac sada drži u rukama: *Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf* (Ed. John B. Carroll), Cambridge, Massachusetts: The M. I. T. Press, 1956.

snabdeo i veoma detaljnim uvodom, u kome su prvi put izašle na videlo brojne biografske i druge pojedinosti Vorfovog života i rada, a Stjuart Čejs (Stuart Chase), inače poznat kao sledbenik filozofske škole tzv. Opšte semantike, doprineo je njenoj upečatljivosti svojim ponesenim i pomalo bombastičnim predgovorom. Iako, dakle, u ovu knjigu nije ušlo — niti je moglo da uđe — sve što je Vorf napisao, pa ni sve što je ranije objavio, ipak je ona piščevu misao predstavila ili približila širokim krugovima ljudi, istovremeno služeći kao bibliografski putokaz za dalja traganja po raznorodnom i donekle ekscentričnom opusu ovog nesvakidašnjeg čoveka.

Naš izbor obuhvata sedam integralnih Vorfovih tekstova iz Karolove knjige. Oni su izabrani kao najkarakterističniji, najpoznatiji i najčešće citirani u literaturi. Treba napomenuti da se u njima ne iscrpljuje tematika kojom se Vorf bavio: van ove selekcije morale su da ostanu uže stručne rasprave o dešifrovanju majanskih hijeroglifa ili o mehanizmima građenja reči u pojedinim indijanskim jezicima, koje bi većini čitalaca bile manje razumljive, a svakako i manje zanimljive. S druge strane, izabrani radovi dovoljno ilustruju kako prirodu Vorfovih glavnih preokupacija i njihove šire psiholingvističke, antropološke i filozofske implikacije, tako i način argumentacije kojim se on služio. Prema tome, moglo bi se reći da je ovaj izbor reprezentativan u intenzivnom smislu, ako već ne i u ekstenzivnom: ako u ovim stranicama nije ceo Vorf, tu je bar suštastveni Vorf, i to posebno u ruhu pobornika hipoteze o jezičkoj relativnosti.

Još nešto treba ovom prilikom istaći. Nijedan Vorfov tekst nije lak za prevođenje — što zbog složenosti same materije, a što usled obilja primera iz različitih i čitaocu često potpuno nepoznatih jezika. U ovome nema ničega čudnog, jer ako se detalji nekog jezika uzimaju u razmatranje sa eksplicitnim ciljem dokazivanja teze o jedinstvenosti i neponovljivosti svake jezičke strukture, onda se takvi primeri, strogo uzev, ne mogu ni prevoditi na neki drugi jezik a da pri tome ne izgube dobar deo svoje svrhe. Ova teškoća prisutna je, uostalom, i kada sam pisac u medijumu engleskog jezika produbljeno analizira kakav indijanski jezik, a ona se samo potencira pretakanjem u još jedan idiom. Teškoće komentaranja Vorfovih primera i prevođenja tih komentara tako na svoj način ilustruju teorijske stavove u potvrdu kojih se primeri i navode. Ako ovo već pomalo liči na

vrzino kolo, ni to nije neko novo otkriće, jer je već primećeno da je cela hipoteza, u odsustvu nezavisnih potvrda sa strane, osuđena na kružno argumentisanje utoliko što se tvrdjenje da jezičke razlike izazivaju saznajne razlike nastoji dokazati navođenjem jezičkih osobenosti od kojih se i pošlo. O ovome je takođe vođeno računa u našem izboru, pa su jedan ili dva vredna teksta izostavljeni stoga što bi njihovo prevođenje postavilo nesrazmerno velike prepreke uz malu dodatnu dobit za čitaoca. Jedva da je potrebno napominjati da su i tekstovi koji su ušli u izbor povremeno postavljali našeg prevodioca pred teške probleme.

U ostatku ovog predgovora poimence ćemo se osvrnuti na izabrane tekstove, dajući usput originalne naslove i godinu prvog objavljivanja, odnosno godinu verovatnog nastanka; potpuniji podaci, npr. o mestu prvog objavljivanja, mogu se naći u Karolovoj knjizi, koju i inače ne bi mogao da zaobiđe niko ko bi posle čitanja Vorfa na srpskohrvatskom pozeleo da u tom pravcu ode koji korak dalje.

Prvi tekst, „Jedan model univerzuma američkih Indijanaca” (*An American Indian Model of the Universe*), verovatno napisan 1936. godine, prvi put je objavljen tek 1950. To je jedan od prvih radova u kojima pisac izlaže svoju omiljenu temu o kulturnim i sazajnim implikacijama gramatičkih kategorija, ilustrovanu primerima iz hopija, jezika koji je on naročito duboko proučavao, u poređenju sa jezicima evropske civilizacije. Hopi je jezik malobrojnog istoimenog plemena indijanskih starosedelaca u brdima što se uzdižu u srcu pustare današnje severne Arizone, a jednovremeno i usred mnogo većeg rezervata daleko brojnijeg plemena Navaho. Rezervat Hopija danas čini desetak naselja raspoređenih na ovim visovima, sa ukupno oko 6.000 žitelja; jedno od njih, Oraibi, staro je bar osam vekova i po nekim arheološkim nalazima predstavlja najstarije stalno naseljeno mesto u Sjedinjenim Državama. Među samim Hopijima, čije drevne mistične ceremonije savremena etnologija nije uspela da objasni, postoji verovanje da su oni direktni potomci prastanovnika kontinenta. Njihove kuće, sagrađene od tesanog kamena, svedoče o relativno razvijenoj kulturi u središtu nizije nastanjene iskonskim suparnicima miroljubivih Hopija, Indijancima Navaho, čija se drukčija kultura ogleda i u njihovom stanovanju u tzv. hoganima — svojevrsnim zemunicama od zemlje i drveta. Dramu viševekovnog zajedničkog življenja na ovom tlu teško je rekonstruisati u današnjim uslovima rezervatskog života, okruženog ali ne i prožetog civilizacijom belog Ame-

rikanca, uslovima u kojima Hopi i Navaho podjednako bedno tavori. Takav je bar utisak poneo pisac ovih redaka, koji je — upravo intrigiran Vorfovim pisanjem — leta 1967. godine uspeo da poseti oba rezervata, inače najvećim delom zatvorena za turističke i druge privatne posete. Iste naseobine Hopija Vorf je obišao trideset godina ranije, proučavajući na licu mesta, u okviru svojih terenskih istraživanja, jezik i kulturu ove neobične i u ponećemu zagonetne zajednice.⁷⁾ U jeziku Hopija on je otkrio korene svojevrstne metafizike, u bitnim tačkama različite od one koju po njegovom nalazu nameću kategorije indoevropskih jezika; u ovome on dovoljno rečito sam govori u ovom tekstu i u još nekima.

Drugi tekst, „Lingvističko razmatranje mišljenja u primitivnim zajednicama” (*A Linguistic Consideration of Thinking in Primitive Communities*), objavljen je tek 1956. u Karolovoj knjizi, ali je po svemu sudeći takođe nastao oko 1936. pa i u tematskom pogledu čini izvesnu celinu sa prethodnim. U njemu Vorf iznosi tezu o mišljenju kao funkciji koja je velikim delom jezičkog karaktera, ali vezana ne za jezik i govor kao opšte biološke date kategorije, nego za pojedinačne jezike kao specifične, kulturno ustanovljene organizacione šeme. Tu on izlaže i svoju poznatu koncepciju prikrivenih jezičkih kategorija („kriptotipa”), teže uočljivih od formalno obeleženih kategorija, ali utoliko možda i presudnijih za prirodu pojmova koje neki dati jezik formira u jednoj dubljoj i psihološki relevantnoj ravni. Pojam kriptotipa, koji ima izvesnih sličnosti sa pojmom nesvesnog u dubinskoj psihologiji Frojda ili Junga, Vorf radi razumljivosti ilustruje engleskim primerima. Naš čitalac, ukoliko bi dospeo u „vorfovsko” raspoloženje, mogao bi za sebe da razmišlja o često veoma suptilnim leksičko-gramatičkim i semantičkim odnosima unutar i između pojedinih porodica srpskohrvatskih reči, o tome kako određene reči ili gramatičke kategorije međusobno reaguju, kako se privlače, razgraničuju i poništavaju ispod površinskog sloja jezičke forme. Na primer, o raznim rečima koje sadrže (ili pak odnekud ne mogu da sadrže!) prefiks *raz* — u fino iznijansiranoj skali značenja: *razvezati*, *razmazati*, *razbuktati*, *razljutiti*, *razblažiti*, *razrezati* itd.; ili o tome kako odnos između *razvezati* i *vezati* nije isti kao odnos između *razmisliti* i *misliti*, niti pak kao onaj između *razočarati* i *očarati*, kao god što se razlikuju

⁷⁾ Zainteresovanima za kulturu Hopija, posebno za njihovu kosmologiju i mitologiju, kao jedinstven izvor preporučuje se knjiga koju su svojim kazivanjima dobrim delom uobličili sami plemenski mudraci — Frank Waters: *Book of the Hopi*, New York 1963.

i odnosi *razložiti-složiti* i *razvrstati-svrstati*. Preko primera tipa *razdeliti-deliti* dolazimo npr. do pitanja šta upravo znači *razrešiti* prema *rešiti*, i kako to da *razotkriti* ne znači „pokriti” nego, nasuprot tome, slično što i *otkriti*. Na kraju bismo mogli da se zapitamo kakvim bi novim (stvarnim ili izmišljenim) osnovama mogao da se dodaje ovaj prefiks, i kakva bi značenja takve izvedenice morale da imaju u svakom pojedinom slučaju.

Slično poslednjem primeru, ali sa drugim prefiksom, *besraman napad* i *sraman napad* nisu suprotni nego ekvivalentni izrazi, kojima se pridružuje i *bestidan napad* (ali ne i *stidan napad*). Ima li objašnjenja za ovako neočekivane asimetrije? Razmišljanje nas vodi zaključku da one nisu slučajne, već da sistematski proističu iz razlika u semantičkom potencijalu osnova *sram* i *stid*: prva može da bude „orijentisana” bilo ka izvršiocu nekog akta bilo ka samom tom aktu, dok druga poseduje samo prvu pomenutu mogućnost. Drugim rečima, *sram* može da bude privatnog ili javnog karaktera, a *stid* samo privatnog. Ovaj kriptotip objašnjava zašto se nekome može reći *sram te bilo!* ili *stid te bilo!*, pa ovaj može da bude *posramljen* ili *postidjen* itd., dok se može reći samo *to je sramota* (što osnova *stid* ne dozvoljava), kao što uz *stid srama* ne stoji *stid stida*. Iz istog razloga postoje povratni oblici oba glagola (*sramotiti se* i *stideti se*, sa uočljivom razlikom u značenju), dok samo prvi može da bude prelazan (nekoga možemo samo *sramotiti*, ne i *stideti*, a izvedeni prelazni oblici *osramotiti* i *postideti* samo još jače ističu razliku o kojoj je reč).

Primeri u kojima neka reč sa prefiksom inače negativnog značenja znači približno isto što i sama osnova posebno bi zainteresovali Vorfa. Kao dobar vatrogasni službenik, on je, naime, u jednom drugom kontekstu zapazio da u engleskom jeziku pridev *inflammable* znači isto što i *flammable*, tj. „zapaljivo”, i odmah je ukazao na moguće empirijske posledice zabune u situacijama kada treba brzo reagovati na takvo pisano upozorenje. Eto, dakle, primera praktičnih teškoća na manje urednim morfološkim šavovima jezika! Pošto se malo pozabavio upravo ponuđenom vežbom, ili nekom sličnom po sopstvenom izboru, naš čitalac bi mogao da se zapita da li su rupe i asimetrije koje je pronašao u ispitivanim obrascima — i kakvih sigurno ima u svim jezicima — naprosto slučajne, ili pak možda kulturno kodifikovane i utisnute u svest govornikâ snagom samih jezičkih struktura. U potonjem slučaju one bi, prema Vorfu, mogle imati konceptual-

nih posledica, u vidu ograničenjâ na sadržaje koji se posredstvom datog jezika mogu normalno misliti.

U trećem tekstu, pod naslovom „Gramatičke kategorije” (*Grammatical Categories*), objavljenom 1945, ali napisanom 1937, autor dalje razvija pojam kriptotipa, uz ilustracije iz novog jezičkog materijala. Zanimljiv je i način na koji on tu analizira različite semantičke dimenzije pojedinih gramatičkih i leksičkih kategorija. Čitalac bi opet mogao da potraži eventualne analogije sa svojim maternjim jezikom. I ovde je vidljiv piščev smisao za otkrivanje tananih veza između naizgled disparatnih pojava, kao i njegov napor da pronađene veze prikaže kao motivisane, da ispod konvencionalnog pronađe inherentno. Ovo je zajednički izvor Vorfovih preokupacija pojavama kao što su fonetski simbolizam, gramatički kriptotipi ili „korenske ideje” (težnja da se jezici svedu na što manji broj stalnih značenjskih elemenata, čijim se dograđivanjem i kombinovanjem izražavaju složenija značenja). Eho ovih interesovanja oseća se kako u ovom tako i u većini drugih njegovih tekstova.

Središnja tema četvrtog teksta, „Odnos jezika prema uobičajenom mišljenju i ponašanju” (*The Relation of Habitual Thought and Behavior to Language*), pisanog za spomen-knjigu preminulom Sapiru i objavljenog 1941, dakle u godini u kojoj će umreti i sam Vorf, najavljuje važne distinkcije između obaveznog, uobičajenog i mogućeg u upotrebi jezika. Autor ovde postavlja pitanje uticaja strukture pojedinih jezika na pojmove koje ljudi imaju o vremenu, mestu i materiji, kao i problem veze između širih jezičkih obrazaca i normi na kojima počivaju kultura i ponašanje ljudskih grupa. Da bi odgovorio na ovo pitanje, on se služi metodom parcijalnog ali dubinskog poređenja hopija sa „standardnim prosečnim evropskim jezicima” (u njegovoj originalnoj — i ne najsrećnijoj! — terminologiji, *Standard Average European* ili SAE). Analiza vodi istraživača potvrdnom odgovoru na oba dela pitanja, s tim što se uvek radi o veoma suptilnim uticajima i afinitetima, dok se mora odbaciti bilo kakva prosta i generalna korelacija između tipa jezičke strukture i tipa kulture ili vrste ponašanja.

Ovaj tekst možda najbolje ilustruje piščeve glavne teme i njegovu metodologiju. Uz sve komplimente nesumnjivoj ingenioznosti Vorfove analize, mora se ipak postaviti pitanje kako on može da zna šta jedan Hopi mora da misli dok govori, i da li je — ako se tako

može reći — hopi viđen engleskim očima isto što i hopi viđen sopstvenim očima. Jedan lingvist čiji bi maternji jezik bio hopi možda bi drukčije video jezik „standardnog prosečnog Evropljanina” no što ga vidi Vorf, pa bi i engleski sagledan kroz prizmu hopija mogao da izgleda sasvim egzotično, i da bude prikazan tako kao da nužno nameće određenu konceptualnu sliku koja je, međutim, potpuno strana autentičnim predstavnicima engleskog. Kada je, na primer, reč o množini, koja se u tekstu posebno razmatra, ljudi srpskohrvatskog maternjeg jezika mogu samo da nagađaju šta bi sve jedan Hopi mogao da zaključi povodom gramatičkih pojava kao što su dual, „pluralia tantum” i slične (*četiri čoveka* ali *pet ljudi*, *dva prozora* ali *đvoja vrata*, *dvoje dece* prema *dva deteta* itd.). Ili ako bi, dobivši rečenicu *Prišao je toj petorici dečaka*, pitao kako se to isto kaže sa decom umesto dečakâ, i utvrdio da se jedna tako obična stvar ne može u ovom jeziku uopšte reći na neki prirodan način¹⁸⁾ Zaključimo li da se iza ovakvih neusaglašenosti, koje proističu iz normalnog istorijskog razvoja jezika, ne krije nikakva naročita pojmovna organizacija, a još manje deterministička prinuda, time nećemo automatski obesnažiti ceo prosek, ali ćemo ga sagledati kao dosta problematičan. Vorf nagoveštava da je struktura hopija, kao jezika u kome su prostorni i vremenski odnosi nerazdruživo povezani, u principu prikladnija od strukture modernih evropskih jezika za izražavanje složenih koncepata kao što je teorija relativnosti u fizici. Da li se, onda, zametak Ajnštajna krije i u našem seljaku koji, upitan koliko je udaljen najbliži izvor, prirodno odgovara *Cigar duvana!*

Slična pitanja podstiču i sledeća dva teksta, „Nauka i lingvistika” (*Science and Linguistics*) i „Jezici i logika” (*Languages and Logic*), objavljena 1940—41. U prvom od njih pisac daje neke od svojih najpoznatijih primera, kao i prvu štampanu provizornu formulaciju principa jezičke relativnosti. U drugome se primeri daju i iz indijanskih jezika šoni i nutka, opet u poređenju sa engleskim, a u cilju demonstriranja različitih percepcijsko-konceptualnih shema. Iz ovih analiza pisac zaključuje da svaki jezik ima svoju unutrašnju logiku. Pored primera koje Vorf ovde navodi u prilog ove nesumnjivo prihvatljive teze, vredi da se na trenutak zaustavimo i na jednom karakterističnom primeru koji on pominje u jednom tekstu koji nije ušao u naš izbor. Proučavajući arhitektonsku terminologiju hopija, Vorf je

¹⁸⁾ Sličan primer pominje se, u drukčijem kontekstu, u knjizi *Jezik i lingvistika*, str. 200.

našao da se u tom jeziku nazivi za kuće i prostorije u građevinskom smislu uopšte ne podudaraju sa nazivima odgovarajućih obitavališta; ovi drugi ili ne postoje ili su izrazi priloškog karaktera, često izvedeni od drukčijih korena. Nama ovo u prvi mah izgleda krajnje nelogično, ali ako bolje razmislimo videćemo da je to pre stvar navike nego neke nužne logike. Naime, mi smo prosto navikli da nam reči kao *kuća*, *škola* ili *pozorište* jednovremeno označavaju zgradu i dom ili ustanovu koji se nalaze u toj zgradi. Ova veza toliko je ukorenjena u našoj svesti da se neka novija proširenja značenja ovakvih reči doživljavaju kao odstupanja od normalnog i očekivanog, koja izazivaju podsvesne otpore. Kada su se kod nas prvi put javili nazivi tipa *Korčulanska letnja škola*, lako je moglo biti ljudi koji su se pitali kakva je to škola koja radi samo leti, pa još na moru! Korak dalje u ovom pravcu apstrakcije, tj. odvajanja od pojma zgrade, čine letnje škole koje se mogu održavati u raznim mestima. Pisac ovih redaka bez ustezanja priznaje čitaocu da je imao manji konceptualni problem kada je, pre dosta godina, prvi put čuo za postojanje tzv. Lingvističkog instituta Lingvističkog društva Amerike, i ustanovio da se pod imenom tog instituta krije letnja škola naročitog tipa koja se održava svake godine, i to u principu uvek na nekom drugom američkom univerzitetu. Ovde je svakako smetala reč *institut*, koja u našoj svesti još uvek vezuje pojmove ustanove i zgrade, dakle stalnog mesta boravka. Iz istog izvora potiče i izvesna nedoumica koju mogu da izazovu pravnički termini kao *društveni institut* ili *pravni institut* (upor. sa ovim drugim *pravni fakultet* i *pedagoški institut*), u kojima bi za laičke pojmove bolje odgovarala reč *institucija*, koja je, izgleda, oslobođena bremena građevinskih asocijacija. (Sastanci se mogu npr. držati u prostorijama na prvom spratu nekog instituta, ali — kako se čini — ne i neke institucije).

No vratimo se Vorfu, koji nalazi da je aristotelovska logika čvrsto utemeljena u sintaksi indoevropskih jezika, i da je vizija strukture sveta koju nudi savremena zapadna nauka samo jedna od mogućih, dok bi drugi i drukčiji jezici ponudili drukčije (ali u principu jednako vredne i „važne”) slike sveta. Između ostalog, on tu čak eksplicitno dovodi u pitanje opravdanost samog pojma jezika u opštem smislu („sa velikim J”), tvrdeći da se mišljenje odvija samo kroz specifične jezike. Ovakav stav verovatno potiče od činjenice što su Vorfa više privlačili sadržaji mišljenja nego procesi mišljenja, zbog čega je ostao bliži lingvistici nego psihologiji; ti partikularistički sadržaji,

uslovljeni specifičnim kulturama i jezicima, za njega su diferencirali same procese. (Suprotna pozicija, gde su u središtu pažnje procesi nezavisno od sadržaja, i koja je utoliko bliža psihologiji, kasnije će se ispoljiti u univerzalističkim shvatanjima Čomskog).

U sedmom i poslednjem tekstu, pod naslovom „Jezik, um i stvarnost“ (*Language, Mind and Reality*), objavljenom 1942, razmatra se problem naučne misli i njene povezanosti sa jezikom u kome se oblikuje. U ovoj raspravi, zapravo predavanju održanom članovima jednog teozofskog društva i potom objavljenom u Madrasu, autor u kontekstu određenih kosmoloških ideja upoređuje evropsku kulturu sa indijskom mantričkom umetnošću. Posebno su interesantne veoma detaljne ilustracije uobličavanja i usložnjavanja jezičkih obrazaca, u čijem međudejstvu izrastaju krajnje istančane konfiguracije. Vorf se i ovde vraća svojim stalnim temama, ističući da promena jezika može da izmeni naše shvatanje kosmosa, te da su različiti jezički sistemi podjednako pojmotvorni i produbljeni u svojim drukčijim analizama stvarnosti — upravo kao što su i njihovi nosioci jednako vredni iako različiti u rasnom, nacionalnom i kulturnom pogledu. U ovakvim odlomcima on se predstavlja kao humanist za koga misaono bratstvo svih ljudi nije puka fraza nego istinski životni ideal, i koji je naročitu potrebu da ovakve vrednosti istakne osetio nedugo pred smrt, u godini kada je već bio počeo da se rasplamsava požar svetskog rata.

U zaključku treba reći sledeće. Kao što je u profesionalnom smislu stajao izvan granica lingvistike, Vorf je i prirodom svojih lingvističkih interesovanja odudarao od središnjih tokova nauke o jeziku njegovog vremena, posebno u Americi. Ovaj kontrast bio je najizrazitiji u pitanju pristupa značenju: dok je dominantna deskriptivistička metodologija, oličena u ortodoksnom strukturalizmu Leonarda Blumfilda i njegovih sledbenika, praktično isključila plan značenja iz naučne analize jezika, Vorf je neprestano upozoravao da je lingvistika prevashodno nauka o jezičkom značenju. U neposrednoj vezi s ovim je i radikalno drukčiji pristup psihološkoj strani jezika, koju je tada vladajuća doktrina (sa važnim izuzetkom Vorfu bliskog Sapira) odbacivala kao nepodobnu strogo naučnom istraživanju. Ako imamo u vidu i Vorfovo insistiranje na potrebi doslednog opisivanja svih jezika sveta kao neophodnoj podlozi za svako uopštavanje, po-

trebi koju će istaći i moderna lingvistička tipologija, lako ćemo utvrditi da je ovaj usamljeni poslanik u nekim bitnim tačkama anticipirao kasniji razvoj nauke o jeziku. Pored toga, on je doprineo deskriptivnoj lingvistici svojim brižljivim opisima pojedinih indijanskih jezika, a opštoj lingvistici svojom koncepcijom prikrivenih jezičkih kategorija i srodnim uvidima. Bio je i terminološki inovator: prvi je, ili među prvima, upotrebio danas nezaobilazne termine *alofon* i *grafema*, kao i izraz *kontrastivna lingvistika* u savremenom tipološkom smislu, a u radu pisanom pre četiri decenije — v. drugi tekst u ovom izboru — on upotrebljava atribut *psiholingvistički*, koji danas određuje celu jednu disciplinu nauke o jeziku.

Ako bi bilo istorijski metačno tvrditi da je Vorf iz svog svojevrsnog idejnog rezervata neposredno uticao na glavne tokove kasnijih lingvističkih istraživanja, nepobitno je da su u problemima koji su njega zaokupljali celog života najavljene neke od glavnih preokupacija jedne potonje generacije istraživača jezika, i to ne samo u lingvistici nego i u psihologiji i filozofiji. (Donekle analogna slika dobija se gledanjem u suprotnom pravcu, idući od Vorfa u prošlost: kada je reč o hipotezi jezičke relativnosti, njegove ideje samo su savremena i nešto eksplicitnija verzija jednog mnogo starijeg poimanja odnosa između jezika i pogleda na svet, ali se ne bi moglo reći da je on bio neposredni i svesni dužnik evropske humboldtvske tradicije). Kako smo već na početku napomenuli, pitanje jezičke relativnosti ostaje teorijski i empirijski otvoreno, ali se stanovišta koja je Vorf zastupao sa toliko žara i inventivnosti, zasnovana na minucioznom opisu i pronicljivoj analizi autentičnog jezičkog materijala, moraju i dalje ozbiljno uzimati u obzir. Brojni ranije pomenuti interdisciplinarni naučni skupovi sa ovakvom tematikom svedoče o današnjoj raširenosti ovog saznanja. Na taj način Vorfova shvatanja, od nekih veličana a od drugih bespoštedno kritikovana, nastavljaju da žive i da podstiču dalja istraživanja. A svaki čitalac koga možda ne more pitanja ovakvog zamaha, ali koji ima smisla za intelektualne pustolovine, verovatno će da doživi poneko uzbuđenje nad stranicama ovog briškog i originalnog mislioca.

Za dalje proučavanje, uz domaću literaturu navedenu u belešci br. 2, preporučuje se sledeća osnovna literatura.

1. Adams, P. (Ed.): *Language in Thinking*, Harmondsworth 1972.

2. Black, M.: „Linguistic Relativity — The Views of Benjamin Lee Whorf” (u knjizi: *Models and Metaphors*, Ithaca, N. Y. 1962).
3. Brown, R.: *Words and Things*, New York 1958.
4. Brown, R. and E. H. Lenneberg: „A Study in Language and Cognition”, *Journal of Abnormal and Social Psychology* 49.454-462, 1954. (Preštampano u zborniku pod br. 16 niže).
5. Carroll, J. B. and J. B. Casagrande: „The Function of Language Classification in Behavior” (u zborniku pod br. 13 niže).
6. Fishman, J. A.: „A Systematization of the Whorfian Hypothesis”, *Behavioral Science* 5.232-239, 1960.
7. Gipper, H.: *Gibt es ein sprachliches Relativitätsprinzip? Untersuchungen zur Sapir-Whorf Hypothese*, Frankfurt am Main 1971.
8. Hoijer, H. (Ed.): *Language in Culture*, Chicago 1954.
9. Hook, S. (Ed.): *Language and Philosophy*, New York 1969.
10. Hymes, D. H.: „Two Types of Linguistic Relativity” (u zborniku: W. Bright, Ed., *Sociolinguistics*, The Hague and Paris 1966).
11. Hymes, D. H. (Ed.): *Language in Culture and Society*, New York 1964.
12. Lenneberg, E. H. and J. M. Roberts: *The Language of Experience — A Case Study*, Bloomington 1956. (Delimično preštampano u zborniku pod br. 16 niže).
13. Maccoby, E. E. et al. (Eds.): *Readings in Social Psychology*, New York 1958.
14. McCormack, W. C. and S. A. Wurm (Eds.): *Language and Thought — Anthropological Issues*, The Hague and Paris 1977.
15. Rosch, E.: „Linguistic Relativity” (u zborniku: A. Silverstein, Ed., *Human Communication — Theoretical Perspectives*, New York 1974).
16. Saporta, S. (Ed.): *Psycholinguistics — A Book of Readings*, New York 1961.
17. Звегинцев В. А.: „Теоретико-лингвистические предпосылки гипотезы Сапира-Уорфа” (u zborniku: *Новое в лингвистике*, knj. I, Moskva 1960).

Navedene publikacije — pretežno sa engleskog jezičkog područja, koje se najviše i bavilo Vorfovim pogledima — sadrže dalje bibliografske upute.